

תוכן העניינים

מבוא.....	3-2
פרק א': השכלה ותעסוקה: חוזקות ודילמות.....	8-4
פרק ב': שוברות תקרת הזכוכית.....	12-9
סיכום	13
רשימה ביבליוגרפית.....	14

מבוא

מטרתה של עבודה זו היא לענות על שאלת המחקר: מה היו השינויים העיקריים שחלו במעמד האשה הבדואית בחמישים השנים האחרונות, דהיינו מאז שהחל, ביוזמת המדינה, תהליך העיור בחברה הבדואית, ועל רקע שינויים חברתיים, תרבותיים ומגדריים שנגזרו מתהליך זה? שינויים אלה נתפסו בחברה הבדואית המסורתית כמבשרי שינוי וחדוש מחד וכאיום חברתי מאידך וערערו סדרי עולם שהיו קיימים במשך דורות רבים בחברה פטריארכלית מסורתית עם חלוקת תפקידים ברורה בין המינים ובין מותר ואסור לכל אחד מהם. הקונפליקט הזה בא לידי ביטוי באופן מובהק במעמד האשה הבדואית שנחשפה לעולם אותו לא הכירה קודם. עולם שפותח הזדמנויות להעצמה ולהתקדמות נשית אך גם טומן בחובו אימים על מעמדה ועל היחסים בין הנשים לבין החברה, המשפחה והתפיסה השמרנית הפטריארכלית. היטיבה לתאר זאת החוקרת נוזהה אלאסד אלהוזייל שהקדישה לסוגייה מאמר אותו כינתה "השד המגדרי", שם היא מבחינה בין הדורות של הנשים הבדואיות וקובעת כי:

בשנים האחרונות חלו באוכלוסייה הבדואית בנגב תהליכים חברתיים ותרבותיים, שהשפיעו על המרקם החברתי בה ועל מעמדן של הנשים. בנות הדור הראשון מתקופת הנוודות נולדו לפני קום המדינה. הן חדרות ביטחון במעמדן החברתי, המשפחתי והאישי. בנות הדור השני גדלו בתקופת העיור ומתמודדות עם קשיי המעבר מנוודות ליישובי קבע. הן חשות בלבול וכעס על תהליך המעבר, אולם הן נמצאות בעמדות מפתח בחברה, ומשמשות דור מגשר בין העבר להווה. בנות הדור השלישי חציות בין הרצון האישי הפרטי לרצון החברתי הקולקטיבי. בנות הדור הזה שרויות בעיצומו של תהליך מעבר שעדיין לא הסתיים. החברה הבדואית שרויה בתנופה ובהתפתחות המתבטאת בהשתלבות במוסדות להשכלה גבוהה ובשוק העבודה.¹

אכן, נראה כי תהליכי העיור והחשיפה של נשים להשכלה גבוהה וליכולת לעבוד ולתרום לפרנסת המשפחה מהווים מפתח למהפכה מבחינת מעמד האשה הבדואית בישראל. בעבודה זו נתמקד בהשפעתה של החשיפה להשכלה הגבוהה וביציאתה של האשה הבדואית לעבודה, הן מביתה ע"י יזמות עסקית שנובעת מהתרבות הבדואית והן מחוצה לו במערכות חינוך ובריאות ובעסקים. ננסה לעמוד על התהליכים העיקריים אותם עברו הנשים הבדואיות בחמשת העשורים האחרונים ונתמקד כאמור בשני התחומים שקשורים זה בזה: הקניית השכלה גבוהה לנשים ויציאתן של נשים בדואיות לעבודה ואף ליזמות עסקית כתוצאה מתהליך העיור.

המחקר שעניינו השכלה הגבוהה אצל נשים בדואיות, עסק עד לא מזמן בעיקר בחשיפתן לקמפוסים של האוניברסיטאות הישראליות (שהם המקום בו לומדות מרבית הסטודנטיות מהמגזר) כקטליזטור לשינויים שנתפסים על ידי החוקרים כמו גם על ידי הנשים עצמן חיוביים לחייהן ולהעצמתן. חשיפה זו, אפשרה להן, לאחר שרכשו השכלה, להתחיל תהליכים של שינוי בחברה בה הן חיות. בהמשך העבודה נראה גם שיש מי שרואה את השינוי כנסיגה ולא כשדרוג, בגלל הקונפליקטים החברתיים שהוא מעורר.²

המחקר שעסק בהיבטים פוליטיים ותרבותיים של השינוי החברתי אצל האשה הבדואית היה עד לאחרונה קטן יותר בהיקפו, והתמקד בעיקר במכשולים טכניים כמו מבחן פסיכומטרי, קשיים בשפה העברית שהיא שפת הלימוד האקדמי בישראל וקשיים ברמת האנגלית, כמו גם בקשיים אובייקטיביים שנובעים מהריחוק מהציביליזציה המערבית, תחבורה משובשת, אספקת חשמל לא יציבה וקשיי חיבור לאינטרנט שהולכים ונעלמים ככל שהסלולר משתלט על הזירה. בשנים האחרונות, נכתבו יותר מחקרים שבדקו השתלבות של נשים בדואיות בחינוך הגבוה בישראל בהיבט אתני ומגדרי, וזה כנראה הכיוון של המחקר העכשווי בנושא, עם התפתחותם של לימודי מגדר בכלל בעולם.³ גישה מחקרית זו מאירה ביתר שאת את החסמים עליהם נאלצות הנשים הבדואיות להתגבר מבחינת היותן נשים בנות למיעוט שמרני במדינה היהודית.

לצורך מענה על סוגיית המחקר נשתמש בספרות מחקרית שבחלקה נכתבה על ידי נשים מן המגזר. נתמקד בשינויים בנגישות ההשכלה הגבוהה לאשה הבדואית, ובנגישות התעסוקה והעבודה מחוץ לבית על רקע המכשולים החברתיים, המגדריים והתרבותיים שמקורם הן בקשיים טכניים של נגישות ותחבורה, בקשיים

¹ נוזהה אלאסד אלהוזייל, "השד המגדרי: נשים בדואיות בין הדורות", ביאן, 21(2020):9.

² Sarab Abu-Rabia-Queder, "Our Problem is Two Problems: That You're A Woman and That You're Educated": Gendering and Racializing Bedouin Women Experience at Israeli universities," *International Journal of Educational Development* (2012):1.

³ שם.

פרק א: ההשכלה והתעסוקה: חוזקות ודילמות

בפרק זה נעמוד בהסתמך על מחקר, על האתגרים, המכשולים וההישגים שעמדו ועומדים בדרכה של האשה הבדואית אל העולם המודרני כתוצאה מתהליך העיור בדגש על השכלה גבוהה ויציאה לעבודה. מחקר של סיגל טל משנת 1994 כבר עמד כל כך שהמעבר של הבדואים מהאוהל אל העיירה ומחיי נדודים לחיים של קבע גרם בין היתר להחמרת האיסורים שהוטלו על האשה הבדואית, זאת כתוצאה מהיציאה מד' אמותיו של האוהל אל החשיפה לתרבות, להשכלה, לתקשורת ולעולם אחר, חדש ומאיים על שלטון הגבר האבסולוטי. לתפיסתה של טל, תהליך העיור והמסע לעבר המודרניות לא היה בהכרח תהליך של התקדמות עבור האשה הבדואית, זאת מאחר שלאחר העיור, עול הדאגה לבית עבר ממנה אל הגבר בעוד היא הפכה לדמות משנית ושולית הכלואה בבית בעלה ונאלצת לחשב מחדש את מסלול חייה לאור המציאות שסביבה.⁴

אמנם, מצב זה הוא שדחף את האשה הבדואית לצאת ללימודים ולעבודה, אך גם העמיד בפניה דילמות וקונפליקטים לא פשוטים. במציאת חדשה זו, חשיפת הנשים להשכלה הגבוהה ורכישתה, היא חלק מרכזי במהלך השינוי, בעוד התגובות של החברה ואף של הנשים עצמן לתהליך רכישת ההשכלה בידי נשים מצויה בדילמה שבין הרצון לשמר את עצמה כקהילה ייחודית ולשמור עליה מפני חידושים לא ידועים לבין הרצון להתקדם ולשנות. הפתרון לדילמה היה בתחילת התהליך בכך ש"לימודי הבנות אינם מייצגים מהפכה פמיניסטית הנעשית בידי נשים למען נשים, אלא הם מותנים בהכרעתו של הגבר שמעמדו לא השתנה. קביעת ההיתר לרכוש השכלה עשויה להצטייר בעיני חברה זו כדרך להתמודד עם השינוי, והסמכות להגביל היתר זה נותרה בידי הגברים שהיו גם מנהלי בתי הספר היסודיים והתיכוניים בהם לומדות הבנות. [עד היום] גברים רבים חוששים שיחול פיחות בתדמיתם החברתית ושייחשפו ליחס של בוז, אם יתירו לבת הבוגרת לצאת ללימודים בגיל שבו היא הופכת כשרה לנישואין."⁵

נמצא אם כן, שהקניית השכלה גבוהה לאשה הבדואית נתפס בעבר ועדיין כאיום על ידי החברה הסובבת אותה. אשה משכילה מבטלת את התפקיד של האם בהכשרת הבת לתפקידים הנשיים המסורתיים - נישואין והקמת משפחה. החובות שמטילים הלימודים האקדמיים על הבנות באים לעיתים לפני חובות העזרה בבית ולאט לאט מתפתח סדר עדיפויות חדש על ידי הנשים המשכילות, אשר יש לו השלכות על החיים של הקהילה כולה: "התהליך שבו רוכשות הבנות השכלה ממחיש את התמורה הניצבת בפני החברה הבדואית, ומגלם בעיני רבים את הפגיעה הצפויה בסדרי העולם שעיצבו - ועדיין מעצבים - את תפקידיה ואת מקומה של האשה הבדואית במסגרת המשפחתית והקהילתית."⁶

הקונפליקט המגדרי אינו נעדר גם כאן כמובן. בעוד האם הבדואית הצעירה שמחה בכך שבתה תזכה בהשכלה שנמנעה ממנה, האימהות המבוגרות יותר והגברים מעדיפים שהבנות תישארנה בין כתלי הבית שכן לתפיסתם אשה משכילה חשופה יותר למעידות מוסריות ומטשטשת את הדמות הנשית המסורתית. הם יעדיפו לדחות ככל האפשר את מועד שליחתה של הבת ללימודים. בנוסף, גברים נרתעים מלשאת לאשה כלה שהשכלתה מרובה מזו שלהם - עוד מכשול בדרך אל התואר עליו מצווה האשה הבדואית להתגבר מול המשפחה והסביבה.⁷

⁴ סיגל טל, "נסיגה אל המודרניות: האשה הבדואית בתהליכי עיור בנגב", בתוך *קולות רקע: מאמרים בנושא הערבים בישראל*, דני רבינוביץ, עורך, מט"ח 1994: <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=7191>.

⁵ שם.

⁶ שם.

⁷ שם.